

Wie de Weg weet waar

In den beginne:

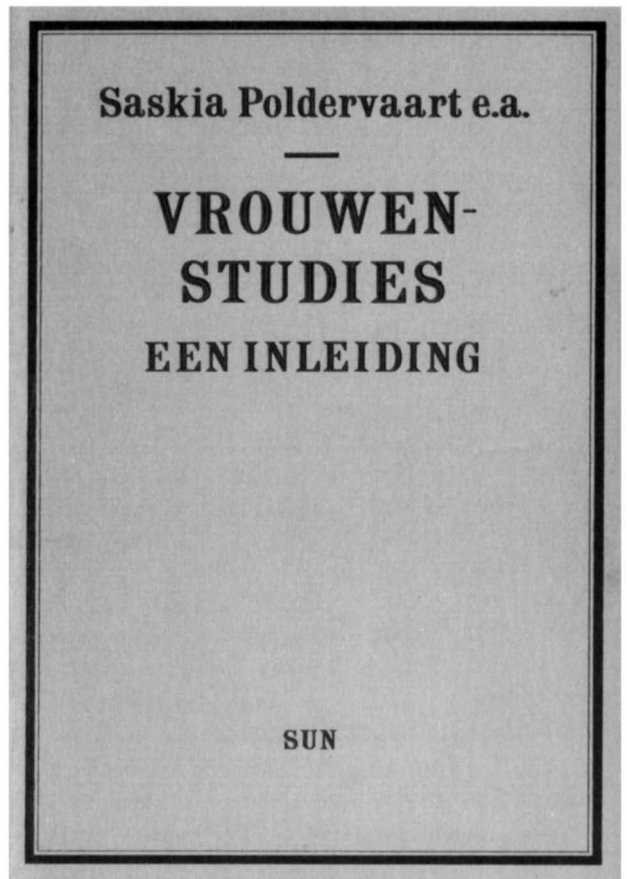
'Vrouwen worden onderdrukt. Dit was een verbazingwekkende konstatering voor ons, vrouwen uit de tweede vrouwenbeweging. Natuurlijk wisten, voelden we wel dat mannen belangrijker gevonden werden dan vrouwen, en natuurlijk zagen we onszelf niet zo graag als toekomstige huisvrouw. Maar de meesten van ons hadden zich, vanaf hun puberteit, geschikt en aangepast aan de aan vrouwen gestelde verwachtingen ...' (Poldervaart e.a, Vrouwenstudies, een inleiding, 1983, p.11).

Tien jaar later:

'Feministen geven betekenis aan het sekseverschil. Of dit sekseverschil nu maatschappelijk uiteindelijk opgeheven, geaccentueerd dan wel gedeconstrueerd moet worden, dáároveň hebben feministen zich in de loop van de geschiedenis minder eensgezind getoond ...' (Buikema & Smelik, Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen, 1993, p. 17).

'Er zijn vele posities en opvattingen die samenkomen onder de noemer Vrouwenstudies. Maar voor een goed begrip van het belang van Vrouwenstudies is het noodzakelijk te beginnen bij het begin: het feminisme. Zonder een feministische beweging

zouden Vrouwenstudies, zoals wij die nu kennen, nooit hebben kunnen ontstaan' (Brouns, Verloo & Grünell, Vrouwenstudies in de jaren negentig, 1995, p. 11).

HET EERSTE LEERBOEK VROUWENSTUDIES DOOR SASKIA POLDERVAART E.A.

Drie openingszinnen van drie leerboeken die in de loop der jaren in Nederland zijn verschenen. Sinds 1995 is er geen leerboek meer gepubliceerd. Dat komt niet alleen door de terugloop van het aantal studenten, maar ook door meer algemene veranderingen in het veld van de wetenschappen. Ook voor bijvoorbeeld arbeidsvraagstukken is geen recent leerboek in het Nederlands te vinden. Niemand die nog zoveel noeste arbeid wil investeren in een project dat vrijwel geen gezag of reputatie oplevert. In de jaren tachtig was het schrijven van een leerboek statusrijk – de auteurs van zo'n boek vormden de canon naar eigen inzichten, en zij waren de uitverkorenen aan wie een dergelijke klus kon worden toevertrouwd. Met de toenemende internationalisering van het academisch onderwijs en van wetenschappelijke activiteiten lijkt een Nederlandstalig boek weinig bruikbaar meer en onvoldoende lonend. De balans tussen inspanning en verdienste zou mogelijk negatief zijn.

Maar stel dat er nu weer een leerboek zou worden geschreven, wat zou er in staan? En welke keuzes hebben wij, Verloof, Grünell en ik, destijds gemaakt voor het boek *Vrouwenstudies in de jaren negentig*? Waarin zou wat mij betreft een nieuw Nederlandstalig leerboek verschillen met dat van 1995?

Terugblik: de canon van de jaren negentig

In 1993 en 1994 hebben we hard gewerkt aan het leerboek, dat uiteindelijk in 1995 uitkwam. Het was destijds al een compromisboek: enerzijds moest het sterk geworteld zijn in de tradities van Vrouwen-/Genderstudies, anderzijds wilden we een vernieuwend raamwerk ontwikkelen. Het boek moest z'n nut bewijzen in de verbinding van de concepten en theorieën met een aantal maatschappelijke issues. Dit leidde tot hoofdstukken met – voor oningewijde studenten gecompliceerde – titels als 'post-moderne cultuur en representatie', 'etnocentrisme en waarheid' en 'arbeid, zorg en autonomie'. Soms lukte die verbinding tussen theorie en praktijk wonderwel en werd een theore-

tisch concept een bruikbaar instrument (bijvoorbeeld door het etniciteitsvraagstuk te verbinden aan het vraagstuk van de wijze waarop kennis tot stand komt), maar soms bleef het hangen in jargon. De tekst over representatie, bijvoorbeeld, begint sterk, maar wordt gaandeweg onontwaarbaar voor niet-ingewijden.

Inderdaad, het vakgebied had zijn eigen jargon ontwikkeld en wat we wilden vermijden, bevestigden we soms onbedoeld: ingewikkelde en vergezochte verbindingen die leidden tot exercities die alleen nog voor insiders te volgen zijn. Daar was het leerboek volgens ons niet voor bedoeld. Maar we waren kind van onze tijd, hadden onze eigen fascinaties en heldinnen en die wilden we toch echt niet opgeven. En dus bevat *Vrouwenstudies in de jaren negentig* beschrijvingen van socialisatietheorieën, marxisme, psychoanalyse en post-structuralistische theorieën; de historische reeks van theoretische raamwerken, met alle bekende coryfeeën die daarin een rol hebben gespeeld. We wilden de theoretische canon niet loslaten, maar we konden er eigenlijk ook niet meer mee uit de voeten. Dat beseften we echter nog niet genoeg.

Verder hebben we ons destijds de vraag naar ons publiek niet eens indringend gesteld. We schreven voor onszelf en onze vakgenoten, en van de uitgeverij kregen we te horen dat het boek ook 'bruikbaar' moest zijn voor het HBO. Dit sloot wel aan bij onze globale plannen. Wie zaten er over onze schouder mee te lezen? In ieder geval niet de toenmalige studenten. We wilden wel kennis overdragen en een aantrekkelijk boek maken, maar we hadden eigenlijk onszelf-in-jonge-jaren voor ogen: wat hadden we zelf als leerboek willen bestuderen? De wens om te schrijven voor 'studenten-zoals-wijzelf' legde het echter nog af tegen die andere partij die tijdens het schrijfproces over onze schouders meekeek, namelijk 'collega's en coryfeeën van het eerste uur'. Op hen wilden we indruk maken door bestaande kennis in een nieuw, aantrekkelijk jasje te presenteren.

Hoewel er voor elk hoofdstuk een klein comité was gevormd, waren wij de *gate-keepers* die beslisten over wat er wel en niet in kwam. Binnen dat geheel was de toetsing sterker georiënteerd op 'Verwoorden wij het wel goed? Wij begrepen het toch wel goed?', dan op de vraag 'Vinden de studenten dit de moeite waard en wat leren ze precies?' De intellectuele moeders waren onze gids, de studenten vormden vooral de subtekst. En dus zijn het soms, ondanks alle speelse tekstkadertjes, zeer doorwrochte teksten geworden, in een enkel geval resulterend in een onherbergzaam oord voor zoekende studenten. Een zin afkomstig uit mijn eigen pen: 'De grondlegger van de Franse variant is Lacan, die tracht Freuds denken van het ambivalente biologisme te zuiveren door psychoanalyse expliciet te verbinden met inzichten uit taalanalyses' (p. 63). Wie het weet, mag het zeggen.

Nu, na zoveel jaren, komt het boek me wat benauwd voor. Zoveel mogelijk moest besproken worden – zoveel mogelijk moest recht gedaan worden aan al het werk dat inmiddels binnen het vakgebied was verzet. We hadden eigenlijk geen twijfels over de aard van de vragen en de onderwerpen. Er was een redelijk nauw omschreven domein dat we wilden beschrijven: te beginnen omstreeks jaren zeventig met de feministische beweging en dan het wetenschappelijk discours over gender en Genderstudies. Het weinig bereflecteerde uitgangspunt was 'sekse doet ertoe', en zelfs: sekse is 'het' ordeningsprincipe waarlangs macht werkzaam is. Juist dat vanzelfsprekende besef is nu verdwenen. De daarmee samenhangende vooringenomenheid ook. En dat is winst.

Leerboek anno 2004: uitgangspunten

Wanneer ik nu een Nederlandstalig leerboek zou schrijven, zouden mijn missie en ambitie in een andere richting gaan. Ik zou minder gericht zijn op conserveren van wat er is, de studenten primair willen aanzetten tot werk en

minder tot consumptie van wat anderen hebben bedacht.

Mijn eerste vraag zou zijn: wie zijn die studenten die we willen bereiken? Is dat het handjevol studenten aan de universiteit dat zich nadrukkelijk engageert met Genderstudies en vanuit een feministisch perspectief wil reflecteren op epistemologie en theorie? Voor mij zou dat niet de doelgroep zijn – en daarmee dus ook niet het lezerspubliek van het *Tijdschrift voor Genderstudies*. Wie dit nog leest, heeft misschien de neiging nu af te haken – omdat het een te pragmatisch standpunt is, te weinig kritisch en niet herkenbaar feministisch. Maar dit is te gemakkelijk. Er is wel degelijk veel belangstelling voor genderissues – de vraag is alleen: in welke vorm?

Er is een brede groep van studenten die is geïnteresseerd in genderissues (wie is dat eigenlijk niet in haar of zijn jonge jaren?) zonder een volledige opleiding daarin te ambiëren. Deze groep is wezenlijk betrokken, vooral vanuit de eigen fascinerende constatering dat er mannen en vrouwen bestaan. Ze willen een meer systematisch inzicht in de betekenis van dit gegeven en uitnodigende vragen waarin verschillende kennisbronnen kunnen worden gebruikt. De theoretische exercities in een nieuw leerboek moeten in dat licht betekenis kunnen hebben, niet als functie in zichzelf.

Ik denk vaak terug aan de collegereeks die ik twee jaar geleden gaf over gender en organisaties, in het kader van de algemene vormende vakken. Het was een boeiende ervaring. Allereerst door de omvang en samenstelling van de populatie. Een middelgrote zaal zat vol – en inderdaad, een substantieel deel betrof jonge mannen. Daarnaast was de dynamiek van deze collegezaal anders dan ik tot dan toe had ervaren. Ik was wel gewend aan kritische volgers in de zaal, zeker na jarenlang avondcollege te hebben gegeven aan zalen vol ervaren tweedekansers. Maar ineens zaten er mensen in de zaal die echt niet geloofden in de aanname 'sekse doet ertoe' in algemene zin, noch in het principe van gelijkheid. Er waren nu eenmaal

verschillen, zo werd door mannen en door vrouwen naar voren gebracht, maar de betekenis daarvan moest niet worden overdreven.

De studenten hadden alle respect voor mij, maar ze vonden mijn perspectief niet geloofwaardig. En ik wist: ik kan met argumenten proberen te overtuigen, casus op casus stapelen, hun nog eens vertellen over het verschil/gelijkheidsdebat – het zou me niet helpen. Deze aanpak zou uitmonden in een variant op ‘winning the battle but losing the war’. Zelden zo’n fascinerende onderwijssituatie meegemaakt. Het leerboek uit 1995 had voor deze groep weinig aanknopingspunten, omdat het steunt op twee pilaren: 1. sekse doet ertoe en 2. gelijkheid is in laatste instantie een toetssteen.

Daarmee zou ook de rol van het feminisme een andere plaats krijgen in het leerboek. Wanneer we teruggaan naar de citaten bij het begin van dit artikel, dan zien we een opmerkelijke verschuiving in de introductie van Vrouwenstudies. Het eerste citaat is de representatie van de feministische ervaring, het tweede de positionering van het feministisch perspectief van de auteurs en in de derde tekst valt het leerboek niet meer samen met het feminisme maar wordt dat gepresenteerd als een noodzakelijke start voor het vakgebied. Nu – anno 2004 – is het feminisme voor de studenten niet het eerste aantrekkelijke aspect waarmee ze zich kunnen identificeren. Je verdiepen in gender is ‘cool’, maar je bezighouden met vrouwen is voor ‘oudjes’. Dat is inderdaad een merkwaardige paradox, maar ik zou als docent geen tegenstand bieden tegen deze stelling – in ieder geval zou dat niet mijn eerste missie zijn. Kritisch, zelfstandig en systematisch leren denken is een eerste doelstelling van hoger onderwijs – dat geldt ook voor het denken over gender en de verhouding tussen mannen en vrouwen. En het geldt wat mij betreft dus ook voor het onderwijzen van feministische zienswijzen. Feminisme zou, met andere woorden, in een nieuw leerboek een stroming zijn binnen een breed palet aan mogelijke posities die kunnen worden ingeno-

men, inclusief het biologisch discours rond sekse en het mainstream sociaal-wetenschappelijk onderzoek dat sekse als variabele of als persoonskenmerk benadert.

Genderstudies en haar voorganger Vrouwenstudies zijn sterk ontwikkeld in epistemologische tradities, waarmee ik op het laatste uitgangspunt voor een mogelijk nieuw leerboek kom. Een kritische reflectie op kennisbronnen en op wetenschap als waarheidsproducent behoort tot de kernissues van het vak. Ook in modernere versies van een leerboek zou kennistheorie een belangrijke rol spelen; het is het wezen van een wetenschappelijke habitus om inzicht te hebben in kennisbronnen en –perspectieven. Het concept ‘situated knowledges’ zou zeker een kernonderdeel zijn, ergens aan het begin of juist aan het einde van het boek.

Naast deze epistemologische reflectie zou ik ook een hoofdstuk wijden aan methodologie. Niet om de oude discussie over de vraag ‘Zijn er feministische of genderspecifieke onderzoeksmethoden?’ opnieuw tot leven te brengen – want die zijn er niet – maar om de studenten, degenen die in de toekomst zelf kennis gaan produceren en verspreiden, te informeren over de effecten van verschillende methoden, zeker in een omstreken en brisant veld zoals Genderstudies. Een verantwoord gebruik van en een vermogen tot kritische reflectie op kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden vind ik een hoofdbestanddeel van de academische vorming. Tot nu toe is dat wat onderbelicht en laten wij het te vaak over aan methodologen – terwijl weinig zo vanzelfsprekend is als het kiezen van een methode, het ontwerpen van een analytisch kader en de interpretatie van data.

Leerboek anno 2004: structuur

Het nieuwe leerboek zou steunen op drie assen, die een soort bodemstructuur vormen: biologie, mannelijkheid en intersectionaliteit. Deze assen zouden fungeren als centrale invalshoeken om bepaalde thema’s van inhoud te voorzien. Een toelichting.

We hebben de biologie haar plaats gewezen, zo zei Annemarie Mol al ruim een decennium geleden (Mol, 1988). En niet alleen wij; een hele generatie onderzoekers was vooral gericht op de kracht van socialisatie, de inprenting via instituties, met daaronder een onbeschreven blad als vooronderstelling. Een nieuw leerboek zou een overzicht moeten geven van de verschillende posities die binnen dit debat worden ingenomen, zonder dat expliciet of impliciet wordt gekozen voor een van die posities. Steeds vaker en luider klinkt het dat sekseverschillen 'echt' bestaan, dat wil zeggen, min of meer biologisch zijn bepaald. In het klassiek feministische vertoog volgde dan altijd een relaas over de zwakke kanten van het determinisme en vervolgens werd deze positie als 'biologisch' in de coulissen geschoven. Zo gemakkelijk kan dat niet meer. Ook in de psychologie is via de cognitiewetenschap een sterker biologisch discours tot ontwikkeling gekomen, veel nieuwe kennis ontstaat op het grensvlak tussen biologie en andere wetenschappen, en een leerboek zal dergelijke ontwikkelingen serieus moeten nemen. En dan merk ik meteen dat het raamwerk waarmee ik genderissues tot nu toe heb ingekaderd onvoldoende soelaas biedt om dit vraagstuk te behandelen. En dat zal voor veel van mijn generatiegenoten gelden.

Er is nog een thema dat wel al jaren wordt erkend, maar nooit tot radicale wendingen heeft geleid: mannelijkheid en mannen. De posities van mannen en mannelijkheid moeten veel sterker in beeld worden gebracht en in een leerboek onderwerp van reflectie zijn, en niet alleen dienen als sausje over een dominant perspectief van vrouwen. Neem nu het hoofdstuk arbeid en zorg, dat altijd een van de kernthema's is, dat wordt nooit geschreven vanuit een expliciet mannelijk perspectief. Meestal staat er wel iets over jonge vaders en over zorg als het geld verdienen, maar het blijft sterk hangen in een wat abstracte behandeling van de thematiek. Een stereotiep beeld van mannelijkheid blijft veelal referentiepunt – al dan

niet in afwijzende zin. Het alledaagse bestaan van mannen in de publieke en in de private sfeer is in veel mindere mate weergegeven, deels ook als gevolg van een overaccentuering van seksualiteitsvraagstukken in mannenstudies. Een nieuw leerboek over gender zal dit perspectief veel sterker moeten pronceren, maar ik ben bang dat ook hiervoor geldt dat er nog vrij weinig betrouwbare kennis is die in het leerboek kan worden opgenomen.

Met andere woorden, zowel de biologie als het perspectief van mannelijkheid zou sterk aan bod komen en niet als apart hoofdstuk worden toegevoegd. Hetzelfde geldt vanzelfsprekend voor etnische verscheidenheid, maar dat perspectief is niet nieuw – etniciteit behoort onder meer via intersectionaliteit tot de kernconcepten van Genderstudies. Integratie van dit perspectief is realiseerbaar omdat er vrij veel kennis beschikbaar is.

Het leerboek uit 1995 had – na een theoretisch eerste deel – een thematische opbouw: taal, cultuur, werk en technologie kwamen onder meer aan bod. Een aantal thema's zou nu wellicht minder pregnant of in een andere hoedanigheid aanwezig zijn, maar een tweetal blijft wat mij betreft vooralsnog belangrijk in de analyse van het gendervraagstuk: werk en seksualiteit. Voor beide zou gelden dat zowel het mannelijke perspectief, het biologisch discours als ook etnische diversiteit in de grondstructuur worden meegenomen. Dat levert een heel ander beeld op dan de wat brave stukken over liefde en zorg uit het 1995-leerboek. Natuurlijk zijn Shere Hite (*The Hite report*) en Kate Millet (*Sexual Politics*) weer van de partij, maar de mannelijke seksualiteit zou ook een plaats krijgen, vanuit verschillende etnische perspectieven.

En verder zou natuurlijk het thema 'religie' een plaats krijgen (vrijwel afwezig in de bestaande leerboeken) en ook een sterkere inzet van het thema 'technologie', inclusief *games*. Wat eruit zou vallen is een lange geschiedenis van de westerse vrouwenbeweging – met alles erop en eraan. Jammer, maar die kan elders worden gevonden.

Veranderingen

Alles welbeschouwd zou een toekomstig leerboek 'Gender' vanuit mijn perspectief een breuk zijn met het verleden. Meer dan een weergave van 'de canon' zou het een weergave zijn van een zoekproces, zoekend naar de betekenis en inhoud van genderissues in de eenentwintigste eeuw, na het verwerven van formele gelijkheid tussen mannen en vrouwen, de culturele dynamiek rond gender en de introductie van een multi-etnisch perspectief. Was het boek uit 1995 ook een legitimatie van het vak – 'We bestaan!' –, nu zou die legitiematietaak wegvallen. Het boek moet gebruikt kunnen worden door een breed publiek, als een algemene reflectie op gender in cultuur en wetenschap, bruikbaar voor docenten in verschillende vakgebieden. Het feminisme als sociale beweging zou worden gepresenteerd als één stroming binnen het geheel, en ik zou sterker inzoomen op de vakinhoudelijke kant van de disciplines. Met andere woorden, het zou nog meer 'business as usual' worden – gender is een onderwerp zoals vele anderen. De voortschrijdende distantie tot een feministisch standpunt, zoals zichtbaar in de drie openingszinnen die vermeld staan aan het begin van deze bijdrage, zou versterkt worden voortgezet met een openingszin in de sfeer van:

Gender is een belangrijke categorie in het maatschappelijk leven. In dit leerboek zal je kennis maken met de vele perspectieven die in de loop der tijden zijn ontstaan binnen de verschillende wetenschappen: de sociale, de geesteswetenschappen en de natuurwetenschappen. Ook zullen we enkele hoofdstukken wijden aan de vele methoden van onderzoek die wetenschappers kiezen om een deel van deze maatschappelijke werkelijkheid te beschrijven.

Maar bovenal: we zouden zo'n leerboek niet meer schrijven – de wetenschappen zijn te ingrijpend veranderd. De groep belangstellende studenten is erg diffuus en bovendien

hebben zij tegenwoordig enorme mogelijkheden om hun kennis internationaal te organiseren. Daarbij komt: ik ben zelf veranderd. Als gevolg van de economisering van het wetenschappelijk systeem zijn we steeds meer calculerend in termen van inspanningen en verdiensten. En dus komt er geen nieuw Nederlandstalig leerboek meer. Maar ik geloof niet dat iemand dat zal missen.

Noot

1. Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven, zonder ruggespraak met andere redactieleden of auteurs van het boek uit 1995.

Literatuur

- Brouns, M., M. Verloo en M. Grünell (1995). *Vrouwenstudies in de jaren negentig. Een kennis-making vanuit verschillende disciplines*. Bussum: Dick Coutinho.
- Buikema, R. en A. Smelik (1993). *Vrouwenstudies in de cultuurwetenschappen*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Mol, A. (1988). Baarmoeders, pigment en pyramiden. Over de vraag of anti-racisten en feministen er goed aan doen 'de biologie' haar plaats te wijzen. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 9, pp. 276-290.
- Poldervaart, S. e.a. (1983). *Vrouwenstudies, een inleiding*. Nijmegen: SUN.